

В. С. Коваль

Донбаські операції 1941-43

ДОНБАСЬКІ ОПЕРАЦІЇ 1941-43 – етапи боротьби між радянськими і німецькими військами за володіння Донецьким регіоном у ході Другої світової війни. Загалом відбулося 7 битв за Донбас, у яких стратег. ініціатива переходила від однієї сторони до іншої.

1-а Донбас. операція (24 вересня – 4 листопада 1941). Після ліквідації оточених у вересні 1941 під Києвом 5-ти армій Пд.-Зх. фронту (див. [Київська оборонна операція 1941](#)) нім. командування розгорнуло новий наступ з метою розгромити Пд. фронт, захопити пром. регіони Харкова та Донбасу, здобути вихід на Кавказ через м. Ростов-на-Дону (РФ). Він розпочався 29 вересня ударом нім. 1-ї танк. групи (від 6 жовтня – 1-а танк. армія) від Дніпропетровська на Пд., до Азов. моря, у тил військам Пд. фронту. Зустріч. удар завдавали вздовж моря, від Перекоп. перешийка (вузька смуга суші, що з'єднує Крим. п-ів із материком) через м. Мелітополь (Запоріз. обл.), частини 11-ї нім. та 3-ї румун. армій; водночас окремі підрозділи цих армій штурмували укріплення на Перекоп. перешийку. Рад. війська чинили запеклий опір, але зупинити ворога не змогли. 5 жовтня нім. танки дійшли до моря поблизу м. Осипенко (нині м. Бердянськ Запоріз. обл.). В оточення потрапила більша частина військ 9-ї та 18-ї армій. 10 жовтня т. зв. битва при Азов. морі закінчилася. Німці захопили понад 100 тис. полонених, 212 танків, 672 гармати. Тим часом нім. 1-а танк. армія продовжувала наступ уздовж моря на Сх. 8 жовтня вона здобула м. Маріуполь (Сталін., нині Донец. обл.), 12 жовтня досягла р. Міус, 17 жовтня оволоділа м. Таганрог (РФ). Того ж дня Ставка Верхов. Головнокомандування наказала військам Пд.-Зх. і Пд. фронтів відходити на лінію Касторне (нині смт Курс. обл., РФ) – р. Оскіл (притока р. Сівер. Донець, бас. Дону) – Красний Лиман – Горлівка (обидва – міста Сталін. обл.) – Таганрог, але танки ворога, обійшовши Донбас з Пд., просувалися далі. Паралельно наступали 17-а й 6-а нім. польові армії: перша – через Донбас, друга – у напрямі на Харків, який зайняла 23 жовтня. У свою чергу 17-а армія 26 жовтня захопила м. Сталіно (нині Донецьк) – гол. місто Донбасу. 4 листопада становище на укр. ділянці рад.-нім. фронту стабілізувалося. Окрім Ворошиловгр. (нині Луган.) обл., весь Донбас був окупований.

2-а Донбас. операція (18–31 січня 1942). У ході заг. наступу Червоної армії взимку 1941–42 поповнені Пд.-Зх. і Пд. фронти атакували ворога на всьому своєму відтинку малими силами

– від батальйону до дивізії. 18 січня обидва фронти перейшли у наступ силами 6-ти армій одночасно на Пн. і Пд. від м. Ізюм (Харків. обл.) на р. Сівер. Донець, по якій пролягала лінія фронту. План операції: прорвати нім. оборону на стику 6-ї та 17-ї армій, заглибитися у ворожий тил, далі наступати віялом – 57-а, 37-а, 12-а, 9-а армії Пд. фронту (командувач – генерал-лейтенант *Р. Малиновський*) повертають на Пд., оточують, притискають до моря і знищують нім. 17-у польову й 1-у танк. армії; 6-а й 38-а армії Пд.-Зх. фронту (командувач – генерал-лейтенант *Ф. Костенко*) завдають поразки нім. 6-й армії та визволяють Харків. Заг. мета – очистити від ворога Лівобережну Україну. У ході наступу відвойовано тер. розміром 100 км у глибину і ширину з містами Барвінкове та Лозова (обидва – Харків. обл.). У Лозовій захоплено базу постачання нім. 17-ї армії з великими складами. Хоча подальше просування зупинилося і реалізувати наступал. плани у повному обсязі не вдалося, досягнуті результати були найбільшим, після контрнаступу під Москвою, успіхом Червоної армії взимку 1941–42. У глибині зайнятої ворогом тер. утворився великий Барвінків. виступ, що міг стати зруч. плацдармом для подальших наступал. дій.

3-я Донбас. операція (12–19 травня 1942). Наприкінці весни 1942 Пд.-Зх. фронт (командувач – маршал *С. Тимошенко*) зробив другу спробу визволити Харків, але гол. бої розгорнулися у Донбасі. 12 травня 6-а армія та окрема армій. група з 2-ма танк. й одним кавалерій. корпусами розпочали наступ з Барвінків. плацдарму на Пн., в обхід Харкова. Зустріч. удар завдавався з Пн., від м. Вовчанськ (Харків. обл.). Гол. завдання – оточити й розбити нім. 6-у армію та визволити Харків. Погано організов. наступ від Вовчанська швидко зупинився, однак гол. сили, що наступали з Барвінків. плацдарму, подолали половину шляху до Харкова. 17 травня нім. 1-а танк. армія несподіваним ударом з Пд. прорвала оборону 9-ї армії Пд. фронту й відрізала весь Барвінків. виступ. Ударне угруповання Пд.-Зх. фронту опинилося в оточенні разом з 9-ю та 57-ю арміями Пд. фронту, які перебували у виступі. 29 травня запеклі бої закінчилися. Крім десятків тис. убитих, Червона армія втратила 239 тис. полоненими, 1250 танків і 2026 гармат. Рад. оборона на Пд. була підірвана. З укр. ч. Донбасу неокупов. залишилися тільки сх. смужка Сталін. і Ворошиловгр. обл.

4-а Донбас. операція (7–24 липня 1942). Літній наступ 1942 нім. командування вело тільки у пд. напрямку, що дало йому змогу створити на вузькій ділянці фронту значну перевагу сил. Однак рад. командування діяло більш гнучко, ніж у поперед. період війни. Це, зокрема, продемонстровано діями Пд. фронту (командувач – генерал-лейтенант *Р. Малиновський*) у Донбасі. 6 липня наступ частин нім. 4-ї танк. армії з Пн. і 1-ї танк. армії з Пд. створив загрозу оточення Пд. фронту з тилу. В ніч на 7 липня війська фронту організовано відійшли, залишивши м. Ворошиловград (нині Луганськ). Стримуючи натиск ворога, 11 липня Пд. фронт зайняв лінію міст Старобільськ – Ворошиловськ (нині м. Алчевськ) – Красний Луч (усі – Ворошиловгр. обл.), а 24 липня, за наказом Ставки Верхов. Головнокомандування, його війська відведені за р. Дон у її нижній течії.

5-а Донбас. операція (29 січня – 3 березня 1943). Після перемог pobl. м. Сталінград (нині м. Волгоград, РФ) і на Дону рад. командування розробило план розгрому всієї пд. ділянки ворожого фронту, за яким на Донбас повинен був наступати Пд.-Зх. фронт (командувач – генерал армії [М. Ватутін](#)), що зайняв пн. ч. Ворошиловгр. обл. 29 січня 6-а армія завдала удар від Старобільська на Зх., у напрямі на м. Балаклія (Харків. обл.), з метою згодом повернути на Пд., у напрямі на м. Маріуполь. 30 січня 1-а гвард. армія рушила на Пд.-Зх., у напрямі на м. Красний Лиман, щоб у подальшому також повернути на Пд., до Азов. моря, створюючи другу дугу оточення; фронт. рухома група (у складі 4-х танк. й одного кавалерій. корпусів) – у напрямі на м. Маріуполь. Того самого дня 3-я гвард. і 5-а танк. армії з плацдарму на зх. березі р. Сівер. Донець pobl. м. Ворошиловград (обходячи його з Пд.) пішли у наступ на Зх. Маючи значну перевагу сил, рад. командування планувало швидко розчленувати угруповання противника і знищити його по частинах. Однак, коли німці почали відводити війська на Зх., рад. командування вирішило, що ворог має намір залишити всю Лівобережну Україну, і повернуло 5 армій фронту в наступ до Дніпра, а не до Азов. моря. Тим часом нім. командування перегрупувало свої війська та перекинуло в Україну підкріплення з ін. ділянок рад.-нім. фронту і з Європи. 19 лютого нім. танк. частини завдали з Пн. фланг. удару підрозділам Червоної армії, що вийшли на підступи до Дніпропетровська. Війська Пд.-Зх. фронту, виснажені багатомісяч. маршами і боями, після запеклих боїв за наказом Ставки Верхов. Головнокомандування 28 лютого – 3 березня відійшли на рубіж р. Сівер. Донець від м. Зміїв (Харків. обл.) до смт Слов'яносербськ (Ворошиловгр. обл.). У ході операції визволено пн. частину Донбасу і пд. – Ворошиловгр. обл.

6-а Донбас. операція (17–27 липня 1943). У липні 1943 рад. командування зробило нову спробу відбити Донбас. План передбачав наступ Пд.-Зх. фронту від Ізюма на Барвінкове й далі на Пд. для з'єднання з військами Пд. фронту й оточення всього донбас. угруповання німців. Однак потужна оборона противника не дозволила реалізувати план у повному обсязі. Під час операції вдалося лише скувати сили противника та створити кілька плацдармів на правому березі р. Сівер. Донець.

7-а Донбас. операція (13 серпня – 22 вересня 1943). Остання стадія боротьби за Донбас проходила в умовах цілковитої переваги рад. сторони. На фронті по р. Сівер. Донець нім. 6-й армії протистояли 6 армій Пд.-Зх. фронту (командувач – генерал армії Р. Малиновський), на Пд., по р. Міус, нім. 1-й танк. армії – 5 армій Пд. фронту (командувач – генерал-полковник *Ф. Толбухін*). Рад. війська налічували 1053 тис. солдатів й офіцерів, 21 тис. гармат і мінометів, 1257 танків, 1400 літаків; нім. – 540 тис. солдатів й офіцерів, 5,4 тис. гармат і мінометів, 900 танків, 1100 літаків. Завдаючи удар своїми осн. силами від Ізюма у Пд.-Зх. напрямі, на Барвінкове – Лозову – Павлоград – Оріхове (нині село, підпорядк. Макіїв. міськраді Донец. обл.), Пд.-Зх. фронт планував вийти до Дніпра у р-ні Дніпропетровська та просуватися на Пд., щоб повністю перекрити шлях до відступу за Дніпро нім. групі армій

«Південь» (командувач – генерал-фельдмаршал Е. Манштейн). Пд. фронт правим крилом наступав на Пн., углиб Донбасу, назустріч Пн.-Зх. фронту, лівим – проривав сильну ворожу оборону на р. Міус й наступав до Перекоп. перешийка. У ході кровопролит. боїв заг. схеми операції дотримано, але завдати відходів знач. сил нім. 6-ї армії за Дніпро не вдалося. Пд. фронт надовго зупинився на р. Молочна (на підступах до Криму), проте гол. мети операції (визволення Донбасу) дося- гнуто, зокрема м. Сталіно звільнене 8 вересня 1943.

Бібліографічний опис:

Донбаські операції 1941-43 / В. С. Коваль // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-20785>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).